

ДВНЗ «ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ «ВИЩА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ ТА
МЕНЕДЖМЕНТУ»

ФАКУЛЬТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ІННОВАЦІЙ
КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

Верес І.С., Кушнір Ю.В.

СОЦІОЛОГІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Навчальний посібник

Донецьк, 2013

Соціологія девіантної поведінки. Навчальний посібник / уклад.
І. С. Веред та Ю. В. Кушнір. – Донецьк: КІЦ, 2013. – 192 с.

Навчальний посібник підготовлено на основі узагальнення курсу з нормативної навчальної дисципліни циклу прородничо-наукової підготовки «Соціологія девіантної поведінки». Навчальний посібник розроблено для студентів всіх форм навчання з підготовки майбутніх бакалаврів соціології.

У посібнику розкривається сутність та специфіка соціології девіантної поведінки як наукової дисципліни, систематизован теоретичний матеріал згідно вимогам освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів за спеціальністю «Соціологія».

Навчальний посібник вміщує опорний конспект лекцій з курсу «Соціологія девіантної поведінки», контрольні питання для перевірки знань, матеріали для самостійних занять, тематику індивідуальних завдань, словник основних понять.

Рецензенти:

Беліков О.В., доцент кафедри соціології і політології Донецького національного технічного університету, доцент, кандидат історичних наук.

Фаріна Я.О., старший викладач кафедри соціології і політології Донецького національного технічного університету, кандидат соціологічних наук.

Струченков О.В., доцент кафедри філософії та соціології Макіївського економіко-гуманітарного інституту, доцент, кандидат історичних наук.

Затверджено і рекомендовано до використання у навчальному процесі на засіданні кафедри соціології і політології Донецького національного технічного університету (протокол № 10 від 05.03.2013 р.)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Тема 1. СОЦІОЛОГІЯ ДЕВІАНТНОСТІ ЯК СПЕЦІАЛЬНА СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ	7
Тема 2. ДЕВІАНТНІСТЬ І ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА	15
Тема 3. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	28
Тема 4. СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ НАД ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	Ошибка! За
Тема 5. СОЦІОЛОГІЧНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	Ошибка! За
Тема 6. ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ВИД ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	Ошибка! За
Тема 7. СУЇЦИДАЛЬНА ПОВЕДІНКА ЯК ВИД ДЕВІАЦІЇ	Ошибка! За
Тема 8. ЗАЛЕЖНІ ФОРМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	Ошибка! За
Тема 9. ПРОСТИТУЦІЯ ЯК ФОРМА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	Ошибка! За
Тема 10. БРОДЯЖНИЦТВО, ВАНДАЛІЗМ, ГРАФІТІ ЯК ДЕВІАЦІЇ	Ошибка! За
Тема 11. НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї ЯК ВИД ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	Ошибка! За
ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	Ошибка! За
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	Ошибка! За
ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ	Ошибка! За
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	Ошибка! За
ДОДАТКИ	Ошибка! За

ВСТУП

Життя суспільства ніколи не було зразком ідеального ладу серед людей. Потреба визначити певні норми людських стосунків викликана саме присутністю таких форм поведінки людей, що порушують звичні для більшості взаємовідносини. Зразки таких норм можна зустріти на протязі всієї історії людства. Це й біблейські заповіді, це й племенні традиції, й державні закони, й суспільні правила тощо. Однак порушення або відхилення від цих норм також є часткою суспільства. Закономірності виникнення таких відхилень, їх соціальні розміри та вплив на суспільство є предметом дослідження окремої галузі соціології – соціології девіантної поведінки.

Чи мало суспільних явищ є відхиленням від норми. Але іноді дуже важко зрозуміти що є відхиленням від норми. Злочинство, пияцтво, наркозалежність, жорстокість майже всіма сприймаються як відхилення, яке шкодить людині та суспільству. А чи є відхиленням жебрацтво, безпритульність, проституція, гомосексуалізм? В де яких сучасних країнах одностатеві відносини отримали законодавчий захист. Проституція у стародавні часи була майже релігійним обрядом, а в сучасному світі важко знайти народ в якому люди не користувалися б сексуальними послугами за кошти. Допомога жебраку вважається богоугодним вчинком. Ще рідшим явищем у повсякденному житті є мужність, героїзм та самопожертва. Виправданням вважається вбивство під час військових дій. А війни та конфлікти в історії людства відбуваються частіше ніж мирні відносини.

Відхиленням стають явища, які є майже повсякденними. Відхиленням може вважатися щось нове або революційне. Щось, до чого не звикли люди або ще не розуміють. Так відхиленням колись було відстоювання геліоцентризму. Відхиленням або, навіть, злочинном, є протидія державній системі (дисиденство) чи релігійним традиціям (єресь).

Вивчення суспільства без цих всіх явищ , їх ігнорування при аналізі суспільних відносин, перетворило б соціологію у стирільну науку. У науку, що відокремлена від людини.

Тому для соціологів важливим в цьому питанні стає не сама суть явища, а його місце в житті того чи іншого суспільства. Ставлення до цих явищ окремих людей й суспільства в цілому. Вплив їх розвпосвюдження в окремих групах на все суспільство.

Соціологія девіантної поведінки є однією з галузей, що розвиваються в сучасній українській соціології. Необхідність докладного вивчення даного проблемного поля викликана повсюдним поширенням різних форм поведінки, що відхиляється. Основу елементів бази знань даної дисципліни складають категорії та поняття, що розкривають соціологічну сутність девіантної поведінки.

Дисципліна «Соціологія девіантної поведінки» є нормативною навчальною дисципліною циклу прородничо-наукової підготовки бакалавра соціолога. Метою навчальної дисципліни є формування системи знань з теорії і методичних підходів до вивчення девіантної поведінки в рамках галузевої соціології.

В процесі вивчення курсу будуть розглянуті уявлення про сутність девіантної поведінки, які склалися в соціологічній науці. Основні характеристики девіантної поведінки, в тому числі основні показники стану, структури, динаміки злочинності та інших форм девіантності в Україні і за кордоном, тенденції їх розвитку. Значна частина курсу відведена для вивчення основних зарубіжних і вітчизняних соціологічних теорій, що пояснюють процес відтворення девіантності в суспільстві.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати:

- сучасні теоретичні концепції вивчення девіантної поведінки та ключові поняття дисципліни;
- історію розвитку соціології девіантної поведінки як галузі соціологічного знання;
- найважливіші події та імена соціологів, які істотним чином вплинули на формування соціології девіантної поведінки;
- основні методи вивчення девіантності;

-
- стан і тенденції розвитку різних форм девіантної поведінки в сучасному суспільстві.

Значна частина вміщених у посібнику текстів є матеріалом для підготовки студентів до екзамену з курсу «Соціологія девіантної поведінки», а також для підготовки до семінарських та практичних занять.

Під час вивчення навчальної дисципліни студент повинен вміти :

- відбирати, обробляти і аналізувати дані про соціальні проблеми пов'язані з девіантною поведінкою в ЗМІ та Інтернеті;
- працювати з науковою та публіцистичною літературою з тематики дисципліни;
- використовувати статистичну, соціально-демографічну, соціологічну інформацію в практичній діяльності;
- аналізувати результати соціологічних опитувань і публікацій у літературі;
- представляти результати дослідницької та аналітичної роботи перед аудиторією;
- застосовувати відповідні цілям конкретного дослідження методи збору та аналізу даних, необхідних для вивчення девіантної поведінки.

Запропонований опорний конспект – це стислий огляд основних питань з навчального курсу. Викладених в ньому знань достатньо, щоб сформувані загальні уявлення про проблеми соціології девіантної поведінки. Але для більш поглибленого вивчення окремих питань з цього курсу студенту потрібно застосувати спеціальну літературу, перелік якої представлений в останій частині цього посібника.

Тема 1. СОЦІОЛОГІЯ ДЕВІАНТНОСТІ ЯК СПЕЦІАЛЬНА СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

1. Об'єкт і предмет соціології девіантної поведінки.

Соціологія девіантної поведінки є спеціальною соціологічною теорією, яка соціологічними методами досліджує сутність соціального явища – девіації. Як соціальне явище девіації це відхилення в діях і поведінці окремих людей, груп.

Коли девіантна поведінка набуває більших масштабів, охоплює значне число людей і перетворюється на помітне соціальне явище, то в даному випадку застосовується термін «соціальне відхилення». Саме девіантна поведінка як соціальне явище - предмет соціології і соціальної психології. Проблема кваліфікації поведінки як нормативної або девіантної полягає в релятивності (відносності) самих соціальних норм. Одну і ту ж дію в різних ситуаціях оцінюють по-різному (вбивство - злочин і вбивство - подвиг на війні). Суспільство еволюціонує, і з необхідністю змінюються самі соціальні норми, наприклад відношення права до підприємницької діяльності, моральна оцінка дошлюбних сексуальних відносин, або ставлення до куріння на Заході. Друга проблема - це невизначеність поведінкових очікувань. Перехід дороги в недозволеному місці офіційно заборонений, але широко поширений і вважається напівлегальним до тих пір, поки нікому не заподіює шкоду.

Таким чином, **соціологія девіантної поведінки** - вивчає прояви девіації, її причини - як соціально-психологічні, так і загальносуспільні чинники, а також систематизує весь наявний матеріал, всі наукові джерела, підходи вивчення, принципи, що стосуються поведінки, діяльності людей та груп, які не відповідають загальноприйнятим нормам.

При цьому сама соціологія займається вивченням найбільш загальних причин і наслідків девіації, її впливу на розвиток

соціальних процесів, показує шлях відповідного ефективного контролю, ліквідації, запобігання наслідкам проявів такого типу.

Об'єктом соціології девіантної поведінки виступають суб'єкти девіантної поведінки: люди, групи людей, організації.

Предметом соціології девіантної поведінки виступають характеристики та природа соціального явища як девіантна поведінка та діяльність і розгляд їх як специфічних відповідних відносин.

На думку Е. Гідденса вивчення відхилень - одна з найбільш захоплюючих завдань соціології. Ця область складна для аналізу, тому що типів порушень так багато, як багато соціальних норм і цінностей, Крім того, норми різних культур, а також субкультур в рамках одного суспільства істотно розрізняються. Тому те, що нормально для одного співтовариства, може бути відхиленням в іншому.

Тому соціологія девіантної поведінки визначається як теорія з історично мінливим предметом. Саме поняття «відхилення» характеризується як елемент механізму зміни, притаманний будь-якій системі і має як негативні, так і позитивні значення. Соціальна нерівність визначається як джерело відхилень. На рівні індивіда таким джерелом є «соціальна невлаштованість». Між різними формами девіантної поведінки (у тому числі негативними і позитивними) існує постійний зв'язок.

2. Виникнення соціології девіантної поведінки

Злочини та порушення суспільних норм поведінки були завжди. Відповідно людина з давніх пір намагалась зрозуміти своє ставлення до порушення певних норм.

Мабуть одна з найперших згадок про злочин ми зустрічаємо ще в Біблії. Це історія про братів Каїна та Авеля. Нагадаємо, що Каїн із заздрощів вбив свого брата Авеля.

І говорив Каїн до Авеля, брата свого. І сталося, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, і вбив його.

І сказав Господь Каїнові: Де Авель, твій брат? А той відказав: Не знаю. Чи я сторож брата свого?

І сказав Господь: Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене з землі.

А тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки.

Коли будеш ти порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Мандрівником та заволокою будеш ти на землі.

Бог осудив вчинок Каїна, давши нам зрозуміти, що вбивство це не просто злочин, а це гріх. Тобто порушення не тільки людських норм і моралі, але й щось що неприймає Бог.

В стародавніх документах ми бачимо чи мало прикладів того, як суспільство відокремлює норму від її порушення.

В Торі налічується майже 365 заперетів, які носять не тільки традиційний (обрядовий) характер, а й регулює відносини між людьми. У Вавілонії створен свод законів Хамурапі. Стародавні римляни склали Кодекси. В ранніх державних утвореннях Середньовічної Європи існували Правди.

В кожному такому своді законів ми бачимо не просто існування злочину та порушення норми, але відношення суспільства до різних видів порушень.

Істотний внесок в уявлення про причини злочинності та соціальної невлаштованості внесли просвітителі XVIII століття: Вольтер, Гельвецій, Гольбах, Дідро, Локк, Монтеск'є, Беккарія, Бентам та інші, які вважали, що законодавці повинні пом'якшувати репресії і більше приділяти увагу запобіжним заходам, вихованню громадян. Причини девіації розглядали і соціалісти-утопісти, які звинувачували не людину, що стала на злочинний шлях, а порочну організацію суспільства, що допускає приватну власність і експлуатацію людей.

Про залежність між економікою, суспільними процесами та девіантною поведінкою помітив ще у 20-х роках XIX століття відомий російський вчений, економіст та статистик, академік **Карл Федорович Герман** (1767-1838). У своєму відомому докладі на засіданні Російської Академії наук на тему «Вишукування про кількість самогубств і вбивств у Росії за 1819 і 1820 роки»¹ він один з перших, хто звернув увагу на статистичну залежність між кількістю самогубств і вбивств та умовами ведення господарства і соціально-політичними порядками у різних губерніях Російської імперії.

Наука про девіації сформувалася в другій половині XIX століття і отримала назву кримінологія. Базувалася вона на теоретичних побудовах давньогрецьких і давньоримських мислителів, приділяла увагу цій проблемі і середньовічна думка, вчені і філософи Нового часу.

Біля витоків соціології девіантної поведінки стояв Е. Дюркгейм. Як самостійний науковий напрямок соціологія девіантної поведінки зобов'язана перш за все Р. Мертону і А. Коену.

Розвиток вчень про соціальні відхилення йшло в рамках двох напрямків: біопсихологічному і соціально-психологічному, соціологічному напрямах.

¹ Herrmann Ch. Th. Recherches sur le nombre des suicides et homicides commis en Russie pendant les années 1819 et 1820 // Memoires de l'Academie Imperiale des Sciences de S. Petersburg. – S. Peterburg, 1832. - VI Ser. T. I. - 20 p. [pecypc <http://books.google.com.ua>]

В кінці XIX - початку XX століття Е. Дюркгейм одним з перших висловив думку про вічність злочинів як соціального явища. Е. Дюркгейм, вніс величезний внесок у вивчення проблем соціальних відхилень з соціологічної точки зору, по праву вважається основоположником теорії девіантної поведінки як спеціальної галузі соціологічної науки. Він вважав, що не можна уявити суспільство без злочинів, і вони є елементом будь-якого здорового суспільства.

Вивчення окремих форм соціальних девіацій (пияцтва, злочинності, самогубств, проституції, наркотизму) має давню і багату традицію, хоча не завжди носило соціологічний характер. Становлення радянської соціології девіантної поведінки відбувалося в кінці 60-х початку 70-х років XX ст.

У Радянському Союзі злочинність, пияцтво і алкоголізм, наркоманія і суїцид тривалий час вивчалися переважно в рамках відповідних дисциплін: кримінології, наркології, суїцидології. Соціологічні ж дослідження почали в Ленінграді в кінці 60-х - початку 70-х років В. С. Афанасьєв, А. Г. Здравомислов, І. В. Маточкін, Я. І. Гілінський.

За чверть століття становлення і розвитку сучасної вітчизняної соціології девіантності був освоєний і переосмислений зарубіжний досвід; сформовані власні уявлення про девіантну поведінку, як негативну, так і позитивну (творчість); в результаті численних емпіричних досліджень накопичені відомості про стан, структуру, динаміку соціальних девіацій в різних регіонах; виявлені деякі закономірності взаємозв'язків різних форм девіантної поведінки і залежностей від економічних, соціальних, культурологічних та інших факторів.

3. Взаємозв'язок соціології девіантної поведінки з іншими науками.

Соціологія девіантності є більш загальною теорією по відношенню до наук, що вивчають окремі прояви девіантності:

- кримінології (наука про злочинність),

-
- суїцидології (наука про самогубства і суїцидальної поведінки), аддіктології (наука про адикції, пристрастях, залежностях - алкогольної, наркотичної, тютюнової, гральної, комп'ютерної та ін),
 - сексології (наука про сексуальну поведінку, включаючи «відхилення» - перверсії),
 - соціології творчості (обґрунтування соціології творчості як підгалузі пов'язане з визнанням позитивних девіацій, поряд з негативними).

Соціологія девіантної поведінки пов'язана з різними галузями соціологічних знань:

- соціологією сім'ї,
- соціологією злочину,
- соціологією культури,
- соціологією науки,
- військової соціологією та ін.

Крім того, соціологія девіантної поведінки широко використовує досягнення психології, демографії, статистики, застосовує математичні методи обробки результатів досліджень.

Залежність соціальних девіацій від економічних процесів обумовлює взаємний інтерес соціології девіантності та економіки.

Набагато прояви девіантності суттєво впливають особливості тієї чи іншої культури. Культурологія виявляється важливим «соратником» соціології девіантності. Культура задає «форми» девіантних проявів, а девіантна поведінка служить «засобом» зміни культури.

Нерівномірність поширення різних форм девіантності в просторі змушує звернутися до географії (відомо, наприклад, такий напрямок як географія злочинності).

4. Методи дослідження в соціології девіантної поведінки.

Для збору соціологічної інформації можуть застосовуватися різні методи, кожний з яких має свої особливості і правила проведення.

Опитування - це метод збору первинної соціологічної інформації за допомогою питань до певної групи людей (респондентів). Склалося два різновиди опитування: анкетування і інтерв'ю.

Анкетування - письмова форма опитування, що здійснюється, як правило, заочно, тобто без прямого і безпосереднього контакту інтерв'юера з респондентом.

Анкета - це система запитань, об'єднана єдиним задумом і спрямована на виявлення кількісно-якісних характеристик об'єкта і предмета аналізу. До неї входить упорядкований список питань, на який опитуваний самостійно відповідає згідно з зазначеними правилами. Анкета має певну будову, тобто композицію, структуру. Вона складається з вступної частини, основної частини і висновку.

Інтерв'ю - різновид опитування, яке являє собою цілеспрямовану бесіду між дослідником (інтерв'юером) і респондентом, з метою отримання необхідної інформації. Інтерв'ю має наступний різновид: вільне, стандартизоване, полустандартизоване.

Метод спостереження - це спрямоване систематичне, безпосереднє простежування і реєстрація соціальних явищ. Використання цього методу пов'язане з отриманням попереднього матеріалу про соціальний об'єкт і для отримання первинної інформації з якої-небудь проблеми. Особливості методу пов'язані з тим, що ситуація спостереження багато в чому унікальна і дає моментальний знімок об'єкта, характеризує його стан тут і зараз. Спостереження дозволяє уникнути впливу респондента на інформацію, але підвищує вплив якостей дослідника і його попередніх очікувань на характер отриманої інформації. Спостереження мають наступний різновид: включене, невключене,

польове, лабораторне, не стандартизоване, наукове, систематичне, випадкове спостереження.

Тестування. За допомогою тестових методик діагностуються переважно психічні властивості, інтелектуальні, професійні і творчі здібності, характерологічні особливості, властивості особистості, структура мотивації і т. ін..

Метод аналізу документів. Всі документи можна умовно розділити на дві великі групи: особисті та офіційні. Серед останніх особливу групу складають друковані видання - преса. Пошук інформації в офіційних документах можна вести по-різному. Можна, наприклад, порівняти між собою конкурують у друкованих виданнях точки зору з якогось питання (скажімо, щодо проблеми наркоманії, або дитячої безпритульності). Можна скласти рейтинг девіантологічних проблем, які згадуються в пресі, або окремо аналізувати кримінальну хроніку. До офіційних документів відноситься і офіційна статистична інформація.

Особисті документи - це, перш за все, щоденники, листи і фотографії. Вивчення листів і фотографій дозволяє реконструювати внутрішній світ людини. У цьому випадку погляди, звички і проблеми людини постають перед дослідником в "чистому" вигляді. У другу чергу (по інформативності) до особистих документів слід відносити документи в буквальному сенсі - свідоцтва, посвідчення, характеристики.

Література

1. Гилинский Я. И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория // Социологические исследования. 1991, № 4.
2. Проблемы социальных девиаций. Учебное пособие / Под ред. д-ра филос. наук, проф. Е. П. Агапова. - Ростов-на-Дону: Центр универсальной полиграфии, 2010. - 271 с.
3. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навчальний посібник / Є.В. Сірий ; МОНУ. - Київ : Атіка, 2009. - 492 с.

Тема 2. ДЕВІАНТНІСТЬ І ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА

1. Поняття девіантності та девіантної поведінки.

Соціологічне пояснення девіації вперше дав французький соціолог Е. Дюркгейм. Автор вважає девіацію настільки ж природною, як і конформізм. Більш того, відхилення від норм несе не тільки негативний, але і позитивне начало. Девіація підтверджує роль норм, цінностей, дає більш повне уявлення про різноманіття норм. Реакція суспільства, соціальних груп на девіантну поведінку уточнює межі соціальних норм, зміцнює і забезпечує соціальну єдність. І, нарешті, девіація сприяє соціальній зміні, розкриває альтернативу існуючому, веде до удосконалювання соціальних норм.

Девіація (від лат. deviation - відхилення) - це система дій і вчинків людини, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам або визнанням у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки.

Девіація включає в себе делінквентну, девіантну і кримінальну поведінку.

Найпростішим типом девіації є **делінквентна поведінка**, яка характеризується психологічною схильністю до асоціальних вчинків, які не ведуть до кримінальної відповідальності. Здебільшого - це агресивні насильства вдома і в класі; утечі з дому, вимагання, татування, носіння сережок, блукання.

При несприятливих умовах соціалізації дитини проходить перехід від делінквентної до девіантної поведінки. Під **девіантною поведінкою** розуміється соціальне явище, яке виражає в масових формах людську діяльність, що не відповідає офіційно встановленим або фактично сформованим, визнанням у даному суспільстві нормам (шаблонам, стандартам). Проявом девіантної поведінки є ситуаційно обумовлені поведінкові реакції: викрадення

автомобілів з метою отримати матеріальної допомоги; п'янство і наркотизація - адиктивна поведінка.

У залежності від типу порушення норм, девіантну поведінку можна класифікувати за такими ознаками: за злочином (карне, адміністративне) і аморальними учинками (п'янство, проституція); за рівнем або масштабом відхилення (індивідуальні або масові); за орієнтацією відхилень на зовнішнє середовище (сімейні чвари, насильницькі злочини та ін.) або на самого себе (суїциди, алкоголізм та ін.); за належністю до тієї чи іншої соціальної групи, статевовіковими особливостями.

Кримінальна, або злочинна поведінка - це вчинки, які можна класифікувати як злочин.

Характерні ознаки девіантної поведінки (О.В. Змановська):

- багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час;
- поведінка зумовлена загальною спрямованістю особистості, а не є наслідком кризової, нестандартної ситуації;
- поведінка супроводжується різноманітними проявами соціальної дезадаптації, викликає негативну оцінку з боку інших людей;
- поведінка не ототожнюється з психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами, хоча за певних умов може набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо);
- результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особистості чи оточуючим;
- має виразну індивідуальну, вікову та статеву своєрідність.

В основі девіацій лежить конфлікт цінностей, інтересів, розходження потреб, деформація способів їх задоволення, помилки у вихованні, негативний життєвий досвід, емоційні проблеми, неадекватність самооцінки і рівня домагань, слабкий розвиток рефлексії, низький рівень адаптивних можливостей.

2. Фактори виникнення девіантної поведінки

Проблема причин, що призводять до виникнення девіації у поведінці людини, дуже давня. В науці склалось три основні напрями визначення причин соціальної девіації: теорії фізичних схильностей, теорії біопсихічних порушень та теорії соціальних (або культурних) умов. Деякі з цих теорій на сьогодні вважаються упередженими та не підтримуються більшістю науковців. Виникненню девіації можуть спричинити різні фактори:

1) біологічні:

- генетичні відхилення, які передаються через спадковість (порушення розумового розвитку, слуху, зору);
- органічне ураження головного мозку внаслідок патології вагітності і пологів, внутрішньоутробних і ранніх постнатальних порушень, інтоксикацій, мозкових інфекцій, черепно-мозкових травм; патологія нервової системи;
- спадкові психічні та наркологічні захворювання;
- фізіологічні - недоліки в конституційно-соматичній будові організму (дефекти мови, непривабливості);

2) психологічні та психофізіологічні:

- наявність психопатології та акцентуації окремих якостей характеру;
- вплив на організм людини техногенних катастроф (атомної та хімічної енергії, землетрусів);
- недостатність емоційної сфери і навиків спілкування;
- пасивно-залежний тип пристосування;
- порушення самоконтролю і самооцінки;
- розгальмованість, агресивність, слабкість

«Я» тривожність; порушення гендерної ідентичності, гіперсексуальність.

3) соціальні:

- дефекти шкільного (низький статус у навчальному закладі, відчуження від позитивної групи однолітків, негативний попередній досвід спілкування з дорослими, ярлик невстигаючого, відсутність поваги до учнів з боку педагогів);
- дефекти сімейного (смерть батьків, конфліктні відносини між батьками, асоціальна або кримінальна поведінка близьких членів сім'ї, психічні захворювання батьків, жорстока поведінка, насильство в сім'ї, зокрема сексуальне, образи, зневажливе відношення, бездоглядність, хронічна психологічна травматизація, недостатня обізнаність про своє минуле, відсутність відчуття захищеності і сімейної приналежності);
- дефекти громадського виховання (соціальна депривація, недостатність соціально-позитивного досвіду, часті зміни закладів, непостійне коло спілкування з неможливістю встановлення відносин прихильності, обмеженість соціальної взаємодії при високій інтенсивності внутрішньогрупових контактів);

4) економічні, пов'язані з соціально-економічною кризою;

5) морально-естетичні, викликані соціально-культурними змінами у суспільстві, переорієнтацією цінностей.

3. Співвідношення понять «норма» і «відхилення від норми».

Визначення поняття "девіантна поведінка" неможливе без розгляду сутності й ролі соціальних норм. Соціальні норми є інструментом цілепокладання, проектування управлінських і виховних рішень. Загальним підходом у будь-якій науці, що вивчає поведінку людини, для розподілу явищ на "нормальні" чи "анормальні" (тобто такі, що не відповідають нормі) є визначення прийнятої на даний час норми-еталону. Нормальним вважається

те, що відповідає нормі, анормальним - те, що лежить поза нею. Норми є тим механізмом, який утримує суспільну систему в стані життєздатної рівноваги в умовах неминучих змін.

Поняття «норма» і «відхилення від норми» широко використовуються в медицині, психології, педагогіці, соціології та інших науках.

Соціальна норма - це сукупність вимог, що пред'являє соціальна спільнота до своїх членів з метою здійснення діяльності (поведінки) установленого зразка. Норма передбачає таку взаємодію людини з соціальним середовищем, яка адекватно відповідає потребам і можливостям її розвитку та соціалізації.

Норми можна умовно розділити на: універсальні, тобто такі, які стосуються всіх людей у суспільстві (Конституція, Конвенція про права людини та ін.); часткові, які регулюють певну сферу професійної діяльності (Етичний кодекс соціолога, посадові обов'язки фахівця та ін.).

Соціальні норми по сфері регулювання відносин поділяються на такі види: моральні (духовні) норми - їх носіями є люди, соціальні інститути (сім'я, релігійні конфесії, громадські організації). Існують вони в різних формах - загальнолюдські цінності (світові релігії, художня культура, наукова думка та ін.), народні звичаї, традиції, міжнародні конвенції і декларації.

Морально-етичні норми - очікування-приписи соціальної групи (реальної або номінальної) у відношенні її членів. Носіями цих норм є конкретні соціальні об'єднання, їхні лідери і керівництво. Норми даного виду звичайно документально не закріплені.

Правові норми закріплені в основних документах держави (Конституція, Кримінальний кодекс, Цивільний кодекс та ін.). Дані норми регулюються всієї державною системою.

Політичні норми сформульовані в міжнародних документах і міждержавних угодах і регулюють відносини між країнами (народами).

Організаційно-професійні норми, які регулюються посадовими інструкціями, правилами внутрішнього розпорядку, професійними традиціями.

За всієї різноманітності проявів, норми мають такі основні властивості: об'єктивність, історичність, універсальність, схематичність, безумовність. Норма є узагальненим соціальним приписом, обов'язковим для виконання кожним членом соціуму в будь-якій ситуації.

Соціальні відхилення пов'язані з поняттям «соціальна норма». У літературі під відхиленою поведінкою розуміють всяке поведження, яке не відповідає фактично сформованим або офіційно встановленим соціальним нормам, термін «девіантність» (від лат. *deviatio* - відхилення, ухилення) в основному зв'язується з негативними, деструктивними явищами (злочинність, наркоманія, самогубства і т. ін.). Якщо поведінка не збігається з нормами, але не носить деструктивний характер, то таку поведінку вважають неконформною (нестандартною) поведінкою. Умовно всі відхилення від норми можна розділити на чотири групи: фізичні, психічні, педагогічні та соціальні.

Фізичні відхилення від норми пов'язуються із здоров'ям людини і визначаються медичними показниками: антропометричні відхилення, відхилення пов'язані із втратою здоров'я (хвороби, які тимчасово обмежують життєдіяльність; хвороби, які обмежують виконувати якусь роботу в процесі життєдіяльності; хвороби, які приводять до недієздатності людини). До відхилень у фізичному розвитку належать хвороби, порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату.

Соціальні відхилення - це порушення існуючих правових, політичних, етичних, естетичних та інших соціальних норм.

Психічні відхилення пов'язуються з розумовим розвитком дитини, його психічним недоліком. До цієї групи відхилень належать затримка психічного розвитку (ЗПР); розумова відсталість (олігофренія); порушення мови (заїкуватість, дефекти вимови, читання і письма); порушення емоційно-вольової сфери (аутизм, сїїцид); обдаровані діти.

Педагогічні відхилення - порушення стандартів отримання освіти. До цієї групи належать діти, які не отримали навчання і виховання відповідно віку (педагогічно занедбані); діти,

які не отримали середньої загальної освіти; молодь, яка не отримала професійної освіти.

Соціальна норма та соціальні відхилення - два полюси однієї осі соціально значущої поведінки індивідів, соціальних груп, класів та інших соціальних спільнот.

4. Позитивні та негативні девіації.

Відхилення від норми (права, культури, моралі, спілкування тощо) у поведінці можуть трактуватися як позитивні, так і негативні. Види девіантної поведінки з точки зору позитива та негатива розглядав С. Фролов.

Позитивні девіації характеризують нестандартну особистість, для якої характерними є оригінальні, творчі ідеї, що мають суспільну значущість, загалом свідчать про успішний процес соціалізації та відіграють позитивну роль у прогресивному розвитку суспільства, наприклад, соціальна, наукова, технічна, художня творчість.

Культурно схвалені девіації – це позитивні девіації, наприклад, вчені, спортсмени, герої, політичні діячі. Такі відхилення пов'язані з поняттям звеличення, тобто піднесення над іншими, що і складає основу відхилення.

Надінтелектуальність (звеличення на основі інтелектуальності) можлива тільки в окремих, обмежених сферах людської діяльності.

Понад мотивація - інтенсивна мотивація часто служить компенсацією за незгоди або переживання, перенесені в дитинстві чи в юності. Так, існує думка, що Наполеон мав високу мотивацію до досягнення успіху і влади через самотність в дитинстві. Відчуття замкнутості, обурення або ворожості можуть знайти вихід в інтенсивних зусиллях, спрямованих на особисті досягнення.

Особистісні якості. Їх наявність у індивіда є чинником, що сприяє піднесенню над рештою людей. Ці особистісні риси та властивості характеру найтіснішим чином пов'язані з певними видами діяльності. Сміливість і відвага відкривають солдату шлях до успіху, слави, але вони абсолютно не обов'язкові для художника

чи поета. Товариськість, уміння заводити знайомства, твердість характеру потрібні політику і підприємцю, але майже ніяк не позначаються на кар'єрі письменника, художника або ученого.

Негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча й може досить добре знати ці норми. У цьому випадку процес соціалізації особистості є порушеним, що проявляється у незбалансованих психічних процесах, неадаптованості, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді уникання морального й естетичного контролю за власною поведінкою. Негативні девіації викликають осуд з боку суспільства. Класичними видами негативних девіацій визнані: пияцтво, алкоголізм; наркоманія; злочинність; суїцид; проституція; гомосексуалізм. Інколи до них додають азартні ігри; психічні розлади; кримінальні злочини.

5. Механізми девіантної поведінки.

При соціологічному вивченні причин поведінки, що відхиляється, особлива увага приділяється аналізу механізмів взаємозв'язку різних факторів. Зокрема, аналізується вплив ціннісних орієнтації особистості, її установок, особливостей формування особистості, соціального середовища, стану суспільних відносин, інституціональних форм суспільства.

Як правило, соціальні відхилення пов'язані зі стійкими перекручуваннями ціннісних орієнтацій, типових для суспільства, соціальних груп. Так, жадоба наживи, придбання, презирство до праці, нерозбірливість у засобах діяльності спонукає до майнових злочинів. Егоцентрична орієнтація, зневага до інтересів інших, жорстокість ведуть до агресивних дій і т. п.

Перекручування в системі ціннісних орієнтацій можуть виражатися в їхній суперечливості і нестійкості. Якщо, наприклад, високо оцінюються моральні норми поважного ставлення до людини, але немає установки на їхню реалізацію, немає готовності

відстоювати цю норму, захищати гідність іншої особи, то це робить поведінку хитливою, непослідовною.

Українською позначаються на поведінці протиріччя між ціннісною орієнтацією і діяльністю, між цінностями декларованими і реально функціонуючими, словом і справою, між цілями і можливостями їхнього досягнення.

На формування девіантної поведінки дуже впливає стан інституціональних форм суспільства, їхня суперечливість. Наприклад, погана робота системи торгівлі сприяє поширенню спекуляції. Бюрократизм, сам будучи відхиленням від норми, сприяє появі різних відхилень, у тому числі господарських злочинів, викликає соціальну напруженість і т. п.

Істотний вплив на формування поведінки, що відхиляється, роблять такі соціально-психологічні особливості людей, як національна нетерпимість, брутальність і неврівноваженість, самовпевненість, марнославство, кар'єризм, низький самоконтроль. Позначається на поведінці суперечливість, нестійкість норми, недоліки її фактичного застосування.

6. Соціальні протиріччя як причини девіантної поведінки.

Необхідно враховувати вплив на поведінку стану реальних суспільних відносин. Стан соціальної напруженості, конфронтації, кризи - підсилюють розвиток негативних явищ: злочинності, алкоголізму, наркоманії і т. п.

Дослідники сучасних процесів звертають увагу на те, що аномія закономірно виникає в суспільствах, що переживають трансформацію. Більш того, в умовах загальної кризи суспільства вона може здобувати тотальний характер, що породжує хворобливі соціально-психологічні стани. На тлі посилення кризових явищ наростає незадоволеність своїм положенням.

Масове почуття соціальної незадоволеності, незатребуваності приводить до відчуження від суспільства, до наростання тривожності. Одним з наслідків соціальної незадоволеності в умовах тотальної аномії є наростання песимістичних настроїв і

навіть поява деморалізованості населення (занепад духу, розгубленість).

Різні види поведінки, що відхиляються, тісно пов'язані між собою, стимулюють один одного. Стосовно підлітків дослідження показали, що небезпечним насильницьким злочинам у 83 % випадках передували порушення різних правових норм, а в 100 % - моральних вимог. Дослідники вважають, що наркоманія і злочинність молоді, як правило, є наслідком зловживання спиртними напоями.

Перше місце серед факторів, що впливають на формування девіантної поведінки молоді, займає середовище перебування (сімейне і так зване «дворове середовище»). Порівняльні дослідження правопорушень підлітків у містах України показали, що перевернені уявлення про норми моралі в них в основному склалися під впливом сім'ї і закріплювалися потім у неформальних групах з найближчого оточення.

За даними ВООЗ (Всесвітньої організації охорони здоров'я), у середньому від 2,8 % до 8 % алкоголіків кінчає життя самогубством, до 21 % з них робить спроби суїциду. Серед наркоманів висока питома вага злочинів проти суспільного порядку, хуліганства. Наркоманія, алкоголізм прискорюють деградацію особистості, є джерелами різних видів девіантної поведінки.

У сучасну епоху гострих соціальних потрясінь негативні відхилення, у тому числі злочини, одержують усе більше поширення. З'явилися чи одержали поширення нові особливі небезпечні її форми, у тому числі злочинність у бізнесі на внутрішньодержавному і міжнародному рівнях (злочинність транснаціональних монополій), корупція службовців, розкрадання творів мистецтва, злочинність, пов'язана з наркотиками, міжнародний тероризм, злочини проти споживача (фальсифікація продуктів), екологічні злочини, економічний шантаж та ін.

Розвиток приватного підприємництва, кооперації викликали до життя таку форму зазіхань як рекет. Одержала розвиток організована злочинність, дитяча злочинність, проституція.

Якісне відновлення суспільства, розвиток демократії активізували боротьбу з бюрократизмом. Бюрократизм тісно пов'язаний з іншими негативними відхиленнями, з аморальною поведінкою. Він створює ґрунт для розкрадань, хабарництва, переслідувань за критику і т. п. Бюрократизм пов'язаний, як правило, з некомпетентністю, безініціативністю. Його подолання вимагає удосконалювання політичних інститутів, розвитку демократії, розвитку соціального контролю за діяльністю чиновництва.

7. Вікові особливості прояву девіантної поведінки.

У дошкільному віці ознаками недостатнього психічного розвитку є яскраво виражена психомоторна розгальмованість, а також підвищена збудливість, упертість, реакції відмови.

У молодшому шкільному віці - це низька пізнавальна активність та незрілість емоційно-вольової сфери, що розходиться зі зростаючими вимогами до соціального статусу школяра. Психомоторна розгальмованість поєднується з ейфоричним фоном настрою, підвищений сенсорний голод - із потягом до гострих відчуттів та бездумних вражень. Акцентуються окремі компоненти потягів, такі як інтерес до ситуації жорстокості, агресії.

Проявляються невмотивовані коливання настрою, конфліктність, запальність. У відповідь на незначні вимоги та заборони такі спалахи супроводжуються вираженою афектацією, негативним ставленням до шкільних занять, а їх прогулами як проявом захисної реакції відмови, характерної для незрілих особистостей.

Гіперкомпенсаторні реакції виражаються у прагненні повернути до себе увагу негативними формами поведінки: брутальністю, невиконанням вимог педагога, бешкетами. На кінець молодшого шкільного віку виявляються стійкі прогалини у знаннях як наслідок слабких інтелектуальних передумов та низького інтересу до пізнання, до суспільно корисної праці, а відтак - зростаючий потяг до асоціальних форм поведінки (дрібні крадіжки,

виманювання грошей, значків, жуйок тощо, перші спроби вживання тютюну та алкоголю під впливом старших).

На початку **підліткового віку** серед діагностичних критеріїв недостатнього психічного розвитку виділяються: асинхронія соматопсихічного розвитку, варіанти якої тісно пов'язані з типом розладів поведінки: неузгодженість між прискореним фізичним і статевим та сповільненим психічним розвитком (частіше у дівчат); розходження між паспортним віком та сповільненим психофізичним розвитком (частіше у хлопців); неузгодженість між прискореним фізичним та затриманим статевим і психічним розвитком.

Найбільш несприятливим є явище дисгармонійної акселерації, яке К. Лебединська називає інтенсифікацією статевого розвитку. Воно характеризується не зниженням віку початок статевого розвитку, а різким прискоренням його темпу. Цей варіант асинхронії частіше трапляється у дівчат; для хлопців же більш характерна затримка соматосексуального розвитку.

Значними симптомами порушень розвитку на початку підліткового віку є наявність таких рис психічної незрілості як залежність від чужої думки, від ситуації, нездатність активно впливати на неї, схильність до уникання складних ситуацій, слабкість реакції на критику, невираженості власних вольових установок, слабкість самоконтролю, саморегуляції, а також поєднання інфантильності з афективною збудливістю.

Література

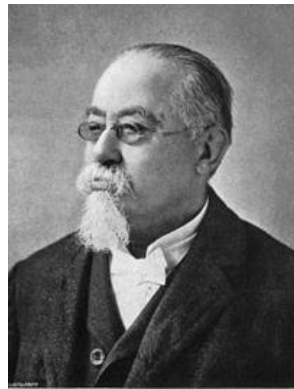
1. Азарова, Л. А. Психологія девіантного поведіння : учеб.-метод. комплекс / Л. А. Азарова, В. А. Сятковский. - Минск : ГИУСТ БГУ, 2009. - 164 с.
2. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2006. – 88 с.
3. Гилинский Я. И., Афанасьев В. С. Социология девіантного (отклоняющегося) поведіння. - СПб, 1993. – 168 с.
4. Змановская О.В. Девиантология. – М., 2003. – 228 с.
5. Мертон Р. Социальная структура и аналогия // СОЦИС. - 1992. - № 3,4.

-
6. Примуш М.В. Загальна соціологія. Навчальний посібник. - К. : Професіонал, 2004. - 590 с.
 7. Смелзер Н. Девиация и социальный контроль // СОЦИС. - 1992. - № 1.
 8. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общей ред. М.А. Галагузовой. – М., 2000.

Тема 3. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

1. Антропологічна (біологічна) школа Ч. Ломброзо, Р. Гарофало, Е. Феррі, У. Шелдон.

Найвідомішим представником біологічної школи дослідження девіантної поведінки є **Чезаре Ломброзо** (1835-1909) – італійський тюремний лікар-психіатр, родоначальник антропологічного напрямку в кримінології та кримінальному праві, основною думкою якого стала ідея про природженому злочинця. Головна заслуга в кримінології Ч. Ломброзо полягає в тому, що він змістив акцент вивчення з злочину як діяння на людину - злочинця. Автор праці «Злочинна людина» (1876 р.).

Ч. Ломброзо стверджує, що злочинна поведінка успадковується, і що злочинці можуть бути ідентифіковані завдяки фізичним дефектам. Він розробив класифікацію злочинців: природжені злочинці; душевнохворі злочинці; злочинці за пристрастю, до яких належать і політичні маніяки; випадкові злочинці.

Злочинці відзначаються характерними фізіогномічними характеристиками чи деформаціями та являють собою приклади деградації, соціальної та біологічної еволюції у зворотному напрямку. Ч. Ломброзо та його учні здійснили низку розтинів, досліджень трупів злочинців та оголосили, що було виявлено подібності між фізіологією цих тіл і тіл примітивних людей та мавп.

Більшість з цих подібностей стосувалася розмірів та пропорцій черепа.

Природжених злочинців, за Ч. Ломброзо, можна виявити завдяки таким характеристикам: великі щелепи, що виступають вперед, низьке чоло, високі вилиці, сплюснутий або задертий ніс, повні губи, нечутливість до болю, довгі руки. Вказані характеристики, на думку дослідника, є доказами атавістичного виродження.

Погляди Ч. Ломброзо співзвучні поглядам його сучасників, зокрема поглядам представників расово-антропологічної школи. Так, дослідник стверджував, що лише представники білої раси досягнули найвищої симетрії форм тіла і у цьому сенсі представляють вищий, порівняно із іншими расами, ступінь еволюції.

Вивчаючи жіночу злочинність, Ч. Ломброзо відзначає те, що вона є рідкістю, і пояснює це природною пасивністю жінок, котра втримує їх від вчинення злочинів, оскільки їм бракує ініціативності для того, аби стати злочинцями. Поряд із цими реакційними чи застарілими з погляду сьогодення поглядами Ч. Ломброзо виступає проти смертної кари, за гуманізацію покарання та лікування злочинців, оскільки вважає схильність до злочинів хворобою.

Теорія Ч. Ломброзо не витримала перевірки часом, але її об'єктивний підхід і наукові засоби поклали початок застосуванню більш точних методів у кримінології. Пізніше він переглянув свою теорію й включив у причинове пояснення злочинності соціальний та економічний фактори й навколишнє середовище індивіда.

Ще за життя Ч. Ломброзо висунуті ним теоретичні положення уточнили й доповнили його учні Е. Феррі й Р. Гарофало.

Енріко Феррі (1856-1928)
італійський кримінолог і політичний діяч.
Він заперечував вільну волю та

підтримував теорію причинності. Е. Феррі розрізняв три види факторів схильності до злочинів: антропологічні (фізична будова тіла, психічний стан, особливості статі, віку, сімейного становища, виховання, освіти); фізичні (клімат, особливості ґрунту, температуру повітря, сезонні коливання); соціальні (щільність населення, мораль, релігію, стан промисловості, політичний устрій тощо).

На відміну від Ч. Ломброзо, Е. Феррі приділяв увагу не тільки антропологічним чинникам злочинності, але також факторам соціальним. Е. Феррі висував таку класифікацію злочинців: природжені злочинці (термін Ломброзо) з явно вираженими фізіологічними відхиленнями; душевнохворі злочинці; злочинці по придбанню звичкою (саме в цій групі злочинців, по Феррі, вплив соціальних чинників особливо великий); злочинці по пристрасті; випадкові злочинці. Е. Феррі пропонував застосовувати до злочинця заходи, відповідні категорії, під яку він підпадає.

Біологічні причини він поєднав із соціальними, економічними та політичними факторами. Вважав, що держава має стати тим основним інструментом, за допомогою якого можна досягти поліпшення умов життя людей.

Рафаель Гарофало (1852-1934) - італійський учений, барон, він був суддею кримінального апеляційного суду міста Неаполя. Визнавав злочин соціальним явищем, але його причини бачив в самому злочинцеві, який, подібно мікробу, потрапивши у відповідне середовище, стає на шлях все більш небезпечних діянь. Злочинця, на думку Гарофало, відрізняє відсутність двох найважливіших людських почуттів - співчуття і чесності - або хоча б одного з них: у відповідності з цим він намагався побудувати свою класифікацію злочинців (найнебезпечніші злочини скоюють ті, хто позбавлений співчуття і

чесності, крадіжки скоюють ті, хто позбавлений хоча б чесності, і т.п.).

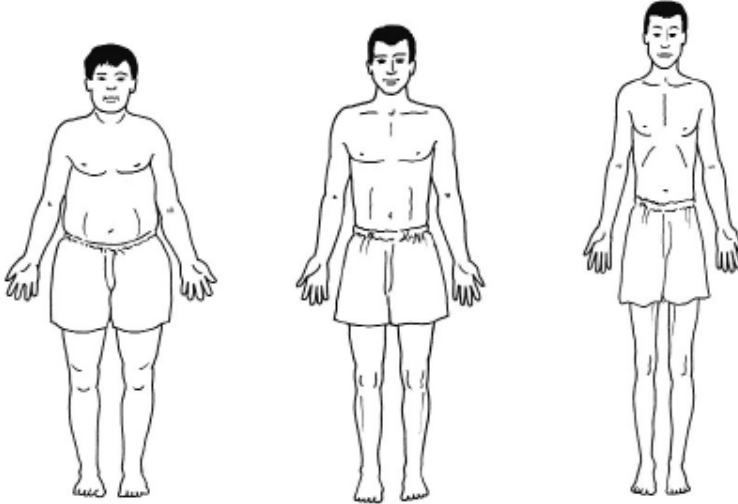
В цілому ж злочинець - це особа, не здатна адаптуватися до нормального життя, а його злочин - лише симптом цієї ненормальності. Тому юридичне поняття злочину, питання про стадії злочину, про види співучасників втрачають для Гарофало своє значення. На думку Гарофало, немає необхідності у витратах суспільства на утримання суду присяжних і на спроби виправити злочинця - комісія експертів повинна виявити ступінь небезпеки злочинця для суспільства і призначити міру, здатну усунути його з товариства або ізолювати (смертна кара, каторга, відмова від умовних покарань і т.п.).

Підтримував психологізм у поясненні злочинності. Р. Гарофало сформулював правила адаптації та усунення тих, хто не може пристосуватися до умов соціально-природної селекції, та пропонував: позбавляти життя осіб, чиї злочинні дії впливають з не усунутих психічних аномалій, що роблять їх нездатними до життя в суспільстві; частково усувати чи піддавати тривалому ув'язненню тих, хто віддає перевагу бродячому (кочовому) способу життя; примусово виправляти осіб, у яких недостатньо розвинуті альтруїстичні почуття чи які скоїли злочин за надзвичайного збігу обставин.

Американський психолог і лікар **Уільям Шелдон** (1898 - 1977) у визначенні схильності до девіантної поведінки підкреслював важливість будови тіла. В основу своєї класифікації У. Шелдон поклав переважання в людському організмі однієї з тканин ембріона: ендодерми, з якої утворюються органи травлення; мезодерми, з якої складаються кістки, м'язи і легені; ектодерми, з якої утворюються шкіра, волосся, нігті, нерви і мозок.

Проаналізувавши 4000 фотографій оголених студентів коледжу і провівши кореляційний аналіз між ознаками зовнішності і 50 поведінковими характеристиками, він запропонував розрізняти такі типи особистості: ендоморфний, мезоморфний і екторморфний.

Endomorph

Mesomorph

Ectomorph

Ендоморфний тип (з великим животом, значними жировими відкладеннями на плечах і стегнах, слабкими кінцівками) проявляє схильність до вісцеротонії (лат. *viscera* - нутрощі і грец. *tonos* - напруга). Він товариський і поступливий, привітний, любить комфорт, легко виражає свої почуття. У важкі хвилини прагне спілкування. Не любить напруги, а в стані сп'яніння стає чулим і м'яким.

Мезоморфний тип (могутня статура, груди «колесом», квадратна голова, широкі долоні і ступні) схильний до соматотонії (*soma* - тіло і *tonos* - напруга). Це люди неспокійні, нерідко агресивні, полюбляють пригоди. Досить потайливі у почуттях і думках. У поставі й діях цей тип виражає впевненість, складні життєві ситуації прагне вирішувати через зміну світу навколо себе. У стані сп'яніння такі люди настирливі й агресивні.

Ектоморфний тип (худорлявий і високий, зі слабо-розвиненими внутрішніми органами, худим обличчям, вузькою грудною кліткою, тонкими довгими кінцівками) звичайно відрізняється церебротонією (лат. cerebrum - мозок і грец. tonos - напруга). Це люди загальмовані й інтровертні, нетовариські, потайливі. У їхній поставі відчувається скутість. У важких ситуаціях схильні до самоти. Найпродуктивнішим і щасливим для них переважно виявляється пізній період життя. Під дією алкоголю практично не змінюють своєї звичайної поведінки і стану.

2. Психологічний і психоаналітичний напрямок Г. Тард, 3. Фрейд.

Теорію диференціального зв'язку розробив **Жан Габриель Тард** (1843-1904) - французький соціолог і кримінолог, один із засновників суб'єктивно-психологічного напрямку в західній соціології. На відміну від Ч. Ломброзо, Г. Тард пояснює звикання до злочинної поведінки дією психологічних механізмів навчання та наслідування. Наслідування реалізується у формі звичаїв і моди, при засвоєнні яких відбувається соціалізація індивіда. У результаті наслідування виникають групові й суспільні цінності й норми.

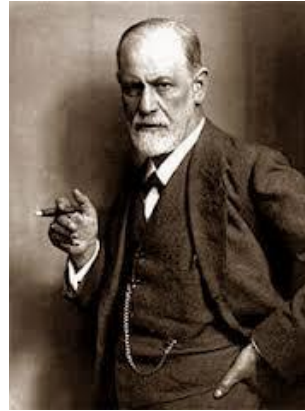
Злочинців він називав своєрідним «соціальним експериментом» і висловлювався, що юридичні диспозиції мають будуватися на психологічній основі, а не на різних покараннях за однакові злочини, що вважав несправедливим і спрощеним. Функція суду, на його думку, має зводитися до встановлення винуватості чи невинуватості обвинуваченого, а ступінь його відповідальності має визначати спеціальна медична комісія.

Вчений порівнював суспільство з мозком, кліткою якого є індивідуальний мозок. Суспільні відносини Г. Тард зводив до

відносин між індивідами. Взаємодію індивідів він тлумачить як циркуляцію бажань або ідей, що проявляються у формі: репетиції або імітації; опозиції; адаптації або винаході.

Думка одного повторюється іншими (імітація), зіштовхуючись думки утворюють опозиції, нарешті ідеї або взаємознищуються, або синтезуються (адаптація або винахід). Синтез ідей є джерелом соціального руху. Основними процесами соціального розвитку, вчений вважав винахід і наслідування. Суспільний прогрес досягається завдяки лідерам-винахідникам, що переборюють відсталість маси-натовпу.

Один із найвизначніших науковців сучасності, який вплинув не лише на становлення клінічної психології та зробив внесок у дослідження девіантної поведінки, а й спричинився до масштабних соціокультурних процесів, таких як сексуальна революція, є **Зігмунд. Фрейд (1856-1939)** - австрійський психолог і психіатр, який вивчав людське несвідоме. Він розвинув методику вільних асоціацій та тлумачення сновидінь, яку було покладено в основу психоаналізу, і сформулював концепцію структури психіки "(«Ід», «Еґо» та «Супереґо», або «Воно», «Я» і «Супер – Я»).

Інтерпретація девіантної поведінки за З. Фрейдом пов'язана із структурою особистості, яку пропонує автор. Відтак девіантність розглядається як реакція психіки на блокування лібідозних імпульсів, а умовою нормальної поведінки є відсутність конфлікту з нормативними вимогами «Супер-Я», які відображені в свідомості. З. Фрейд виділяє низку психологічних механізмів, важливих для розуміння розгортання девіантної поведінки: витіснення, проекція, заміщення, регресія, заперечення.

Витіснення – це пригнічення підсвідомих потягів, повернення їх у сферу підсвідомості. Проекція – це приписування іншим своїх

власних неприйнятних переживань (одною із форм проєкції є манія переслідування, тобто перенесення на інших своїх агресивних імпульсів). Заміщення – направлення руйнівної енергії на більш безпечний, ніж той, що викликав негативні почуття, об'єкт. Раціоналізація – самовиправдання, намагання раціонально пояснити те, що було вчинено під впливом інстинктів. Регресія –

повернення до дитячих, інфантильних форм поведінки. З. Фрейд встановив зв'язок між девіантними вчинками і багатьма психологічними проблемами. З.Фрейд запровадив поняття про «потенційних злочинців із почуттям вини» - людей, які бажають, щоб їх спіймали та покарали, тому що вони відчувають себе винуватими.

3. Соціологічна школа: теорії соціальної аномії Е. Дюркгейма і Р. Мертона.

Найбільш повно проаналізував проблему девіації з точки зору соціологічних підходів відомий французький соціолог **Еміль Дюркгейм** (1858 - 1917), який протягом всієї своєї діяльності надавав особливого значення вияву причин порядку та безладдя у суспільстві. Важливе місце в аналізі девіантної поведінки і теоретичних проблем суспільства та особистості посідають поняття «норма» та «патологія». Розрізнити нормальне та патологічне вчений рекомендував з точки зору структурно-функціонального стану суспільства. Нормальним, за Е. Дюркгеймом, є всі «діяння» соціального організму, котрі впливають з умов його існування.

Вчений визначає: нормальні факти ті, які найбільш розповсюджені. Всі інші є патологічними, хворобливими для соціального організму. Це означає, що нормальний тип збігається із «середнім» (збалансованим нормальним явищем) і що будь-яке

відхилення від цього еталону суспільного здоров'я є хворобливим патологічним явищем.

Тому, згідно з логікою вченого, злочини та інші соціальні хвороби, які завдають шкоди суспільству і засуджуються, є цілком нормальними, бо коріняться в певних соціальних умовах і підтримують, хоча і хворобливі, але водночас необхідні суспільству відносини. Оскільки негативні наслідки злочинів нейтралізують системою наказів, покарань (соціальний контроль), то суспільство продовжує існувати та функціонувати. У зв'язку з тим, що злочин має місце в усіх або у більшості суспільств, він розглядається як норма, як елемент соціального здоров'я. А деякі явища, які були і є спільними для усіх розвинутих «індустріальних» суспільств (зростання числа самогубств, послаблення їх засудження з боку моралі, деякі типи економічних криз), кваліфікувалися ним як патологічні.

У міркуваннях автора поки суспільство справляється з хворобою, вона є нормою, Але коли хвороба порушує функціонування суспільства і приводить до його деградації – тоді ця хвороба стає патологією.

Вчений один з перших теоретизує і визначає поняття «соціальна аномія» як такий суспільний стан, за якого відсутня чітка моральна регуляція поведінки індивіда, групи, як роздрібненість правил, котрі регулюють відносини між соціальними функціями. Це свого роду стан ціннісно-нормативного вакууму, який характерний для кризових періодів розвитку суспільства, коли загострюється протиріччя між класами, групами, індивідами та суспільством, відбувається занепад соціальних функцій.

Внесок Е. Дюркгайма у соціологічне дослідження девіантної поведінки є визначальним, оскільки саме йому належить статистичне тлумачення норми: нормальною є та поведінка, яку демонструє більшість населення.

Роберт Кінг Мертон (1910 – 2003) - американський соціолог, один з засновників школи структурно-функціонального аналізу. Предметом його зацікавлень стають відмінності рівнів злочинності серед представників низів та верхів суспільства. Згідно з поглядами автора, дві соціальні структури визначають ці відмінності: перше – це схвалювані культурою цілі, те, чого індивід «повинен» хотіти та очікувати від життя (матеріальні та нематеріальні «речі»); друге –

схвалювані суспільством засоби досягнення цих цілей, тобто дотримання законів та соціальних норм, здобування освіти та добросовісна праця. Для того, щоб суспільство було стабільним, мусить існувати баланс між цілями та засобами. Баланс існує доти, доки індивід переконаний, що, дотримуючись схвалюваних суспільством засобів, можна досягти схвалюваних цілей. Дуже важливо, щоб культурно схвалювані цілі були досяжними через законні способи дії для всіх класів.

Р. Мертон визначає теорію соціальної аномії як соціологічну теорію причин злочинності у сучасному суспільстві. Автор розглядає аномію як стан нормативної невизначеності, який виникає з таких неузгодженостей у соціальній структурі, коли різні її сегменти пред'являють нормативні вимоги до індивіда та котрі не можуть одночасно задовольнятися.

Концепція девіантної поведінки Р. Мертона пояснює виникнення цілої низки девіацій, які відповідають типам індивідуальної адаптації в кризовому суспільстві. Аномія у Р. Мертона виступає і як фон на якому здійснюється оновлення суспільства через індивідуальну інноваційну діяльність, яку з традиційної точки зору можна класифікувати як девіацію.

П'ять типів поведінкової девіації (Р. Мертон):

- **конформізм** існує, коли люди приймають мету матеріального успіху та культурно схвалені засоби її досягнення.. Така поведінка є основою стабільного суспільства;
- **інновація**, коли люди швидко просуваються до культурно визначеної цілі, в той час коли вони відмовляються від культурно схвалених шляхів її досягнення.. Люди можуть вдаватися до підробки чеків, проституції, обдурювання, шахрайства, крадіжок, пограбувань, привласнення чужих грошей або до їх вимагання та шантажу;
- **ритуалізм** включає відмову від фінансового успіху або різке зниження його суб'єктивної значущості. Але тут зберігається вірність соціально схваленим засобам дії. Наприклад, кінцева мета організації може бути недоречною для багатьох її службовців - чиновників, клерків. Замість цього вони культивують засоби своєї діяльності, роблять фетиш з процедур управління та канцелярщини.
- **рїтритизм** "відмова від суспільства", люди відмовляються як від цілей., що пропонує культура, так й від схвалених суспільством засобів. їх досягнення й не замінюють їх новими нормами.. Алкоголіки, наркомани, бродяги й такі інші - вони залишаються у суспільстві, але вони "не з ним".
- **повстання або бунтарство**, відкидання цілей та засобів, що пропонує суспільство та замінюють їх для себе новими норма ми, перенесеня своєї лояльності від існуючого соціального устрою до нових груп з новими ідеологіями.

Деякі інновації з часом стають стійкими соціальними практиками і навіть конституують новий соціальний порядок, стають його невід'ємними елементами. Ілюстрацією з новітньої вітчизняної історії є зміна соціальної оцінки підприємницької

діяльності. Так, за даними наймасштабнішого лонгітюдного соціологічного дослідження сучасного українського суспільства – моніторингу „Українське суспільство”, кількість респондентів, які ставляться до розвитку приватного підприємництва в Україні тою чи іншою мірою позитивно зросла з 43,6 % в 1994 році до 47,2 % в 2004 році, а кількість респондентів, котрі ставляться до розвитку підприємництва тою чи іншою мірою негативно знизилася з 30,9 % в 1994 році до 23,3 % в 2004 році.

4. Концепція диференційованого зв'язку Е. Сатерленда.

Теорію диференціального зв'язку сформулював американський учений **Едвін Сатерленд** (1883-1950) у праці «Принципи кримінології». Теорія диференційованих асоціацій полягає в тому, що особа засвоює злочинну поведінку не тому, що має до цього схильність, а тому що бачить більше прикладів кримінальної поведінки. Відтак вона запозичує негативні моделі поведінки. Якби неповнолітній з

дитинства мав інше коло спілкування, він став би іншою особою. Злочинні погляди та навички засвоюються дитиною здебільшого при безпосередньому неформальному спілкуванні (цьому також сприяє виховання в школі, відсутність психологічного контакту з батьками тощо).

Методологічною базою цієї теорії є соціальна психологія як наука про малі соціальні групи. Теорія Е. Сатерленда спрямована на пояснення індивідуальної злочинної поведінки. Згідно з цією теорією, злочинна поведінка виникає в результаті зв'язку окремих людей або груп з моделями злочинної поведінки. Злочинній поведінці вчать у процесі спілкування, здебільшого в групах при

цьому багато що залежить від тривалості й інтенсивності контактів. Навчання злочинній поведінці не відрізняється від звичайного навчання.

Теорія диференціального зв'язку високо оцінюється у світовій, а особливо в американській кримінології. Водночас розглядувана теорія не позбавлена недоліків. Ґрунтуючись на положеннях цієї теорії, неможливо пояснити, чому окремі люди, котрі все життя прожили серед злочинців, ніколи не вчинили злочину та, навпаки, людина із законослухняного середовища вчиняє злочин. Теза про навчання злочинній поведінці не застосовна до ситуативних злочинців. Теорія диференціального зв'язку не бере до уваги індивідуальних особливостей особи та притаманну їй вибірковість поведінки.

Таким чином, злочинна поведінка є такими самим результатом соціалізації, як і поведінка, що відповідає межам конвенційності. Ця теорія фокусує увагу на тому, як індивіди стають злочинцями, як вони засвоюють не лише способи вчинення злочинів, але й мотиви.

5. Теорія ярликування Ф.Танненбаума та Г. Беккера.

Теорію ярликування (від англ. label – ярлик) започатковує американський вчений **Френк Танненбаум** (1893-1969) та американський соціолог **Говард Беккер** (1899-1960). Вчені акцентують на тому, як саме суспільство реагує на різного роду відхилення і

як впливає на їхнє відтворення. Визначаючи певний вчинок людини девіантним, суспільство «наклеює» їй

ярлик. Таким чином, ярлик – це оцінка, яку дає суспільство індивіду чи соціальній групі.

У межах теорії ярликування йдеться про негативні наслідки цього процесу, хоча загалом можливе і «позитивне» ярликування.

Ярлики діють у двох напрямках: вони втримують від антисуспільних вчинків, але за умови їх недоречного, надмірного застосування можуть поглиблювати антисуспільну поведінку. Ця теорія певною мірою кореспондує з так званою теоремою В. Томаса: те, що люди сприймають як реальне, стає реальним за своїми наслідками. Йдеться про те, що внаслідок ярликування змін може зазнавати не тільки ставлення оточуючих до індивіда, але й його уявлення про себе, самооцінка та ідентичність.

Теорія ярликування фокусує увагу на соціальній природі процесу, в якому одні індивіди в суспільстві можуть означити інших девіантами. В центрі уваги знаходиться те, як конкретний індивід пристосовується до думки про себе як про девіанта. Прихильники теорії ярликування вважають, що завжди, коли якихось членів суспільства називають злочинцями, душевнохворими тощо, має місце приклеювання ярликів.

Процес включає індивіда або групу, які приклеюють ярлик, і того чи тих, кому цей ярлик приклеюють. Ярлик – негативне визначення, яке фіксує індивіда на певній ціннісній шкалі. Ті, хто наклеює ярлики, це агенти соціального контролю. Часто наклеювання ярликів є частиною їхніх соціальних функцій (правоохоронці, психіатри). Разом з тим кожен член суспільства може виконувати цю функцію, називаючи когось пияком, наркоманом, брехуном, ненадійною людиною і т.п.

З точки зору теорії ярликування, девіантом є той, стосовно кого ефективно відбувся процес приклеювання ярлика. Ефективність цього процесу часто визначається становищем об'єкта і суб'єкта вказаного процесу у соціальній ієрархії. Індивід з високим статусом може і не отримати ярлик, навіть якщо вчинить те ж, що й особа з низьким соціальним статусом.

Прихильники теорії ярликування кажуть, що кожен індивід фактично здійснює акт первинної девіації. Вживання алкоголю та наркотиків, крадіжки, бійки – це речі, які вважаються нормальними

у межах молодіжних, зовсім не обов'язково девіантних, субкультур. Проте карають лише невелику частину із тих, хто здійснює акт первинної девіації. Тільки невелика частина таких індивідів отримує ярлик девіанта. Згідно з теорією ярликування, саме цей ярлик змушує позначених ним у майбутньому вчиняти акти вторинної девіантності. Аргументом на користь такої інтерпретації є те, що наклеювання ярлика є аналогом таврування злочинців у середні віки. Відомо, що така форма покарання нерідко провокувала повторні злочини як реакцію на соціальне відторгнення.

6. Теорія стигматизації Е. Гофмана.

Значний внесок у опрацювання теорії ярликування та стигматизації зробив **Ервінг Гофман** (1922-1982) - американський соціолог. В одній зі своїх робіт він досліджував людей з певними рисами, завдяки яким інші люди вважають перших не такими як вони, неприємними, девіантними. Е. Гофман назвав ці неприємні риси стигмами. Основною метою вченого було розглянути функціонування стигматизованих людей та нормальних під час так званих «змішаних контактів» (mixed contacts).

Стигма - це певний знак, щось незвичне для людини, що дає можливість індивідам без стигми судити про моральний статус носія стигми. Зазвичай вживається в негативному значенні та виражається у нього у вигляді певного дефекту, недоліку. Можна виділити 3 основні групи стигм: фізичні дефекти, вроджені (tribal) та такі, що мають індивідуальний характер, як наприклад психічні розлади, або просто найбільш яскраво виражені вади характеру.

Дослідник дійшов до висновку, що наявність стигми не є чимось незвичайним – стигми поширені не лише серед моральних та фізичних калік, але й серед «нормальних людей». Гофман стверджує, що найталановитіші з нормальних, ймовірно, мають свої

приховані недоліки і для кожного маленького недоліку існує соціальна обставина, через яку він може перетворитися на великий недолік.

Є сенс розмежовувати індивідів із проявленими та прихованими (латентними) стигмами. Проявлені і латентні стигми можуть мати різні форми (колір шкіри, дефекти дикції, наявність кримінального татуювання, хвороба тощо). З точки зору Е. Гофмана, люди з проявленою стигмою стикаються з проблемами взаємодії у суспільстві. Маючи проявлену стигму, особа чекає на негативні реакції інших. Один з найбільш показових прикладів стигми – СНІД. Серед так званих «нормальних громадян» існують упередження і страх до вражених СНІДом. На ранніх стадіях хворий має латентну стигму, а згодом проявлену.

Виділяють дві групи людей, прихильних до носіїв стигми: свої (own) та мудрі (wise). Щодо першої: це люди, що є членами певної групи - носія стигми. Інша категорія - мудрі (wise). Здебільшого це або працівники спеціальних організацій допомоги, або ті, що співвідносяться з носіями через соціальну структуру (наприклад родина).

Також розглядається процес соціалізації індивіда - носія стигми, що складається із декількох фаз: перша - пізнання моделей та норм поведінки нормальних індивідів, друга - власне пізнання своєї відмінності від нормальних через стигму. В залежності від проходження даного процесу виділяють 4 основні моделі подальшого розвитку: 1) якщо стигма вроджена та соціалізація відбувається нормальним шляхом - прийняття своєї невідповідності; 2) якщо під час соціалізації індивіда намагалися відгородити від зовнішнього світу (опіка сім'ї); 3) якщо стигма у індивіда з'явилася в процесі життя та йому довелося змиритися з її наявністю; 4) якщо індивід виховувався в іншому коли (наприклад табір циган тощо).

7. Культурологічні теорії девіантності Р. Клаурд, Л. Оулін, В. Міллер.

Дослідники Р. Клаурд та Л. Оулін у 1966 році вивчають девіантну поведінку у молодіжному середовищі. Дослідники виявили, що молодь, яка належить до робітничого класу, зазвичай ототожнює життєвий успіх із цінностями (матеріальними та символічними) середнього класу. Частина молоді орієнтується виключно на демонстративне споживання і не зважає на інші аспекти стилю життя середнього класу так само, як не вважає необхідним змінювати свій стиль життя і класову приналежність. Відтак представники цієї групи починають пошук вищого статусу у межах свого класу, у межах свого оточення чи культурного середовища. Такі індивіди опираються стимулам до соціальної мобільності. У них формується переконання у тому, що гроші є ключем до успіху, а не навпаки. Це створює підстави для девіантної, зокрема злочинної, поведінки з боку таких індивідів.

Інші представники робітничої молоді адекватно сприймають структурну напругу, тобто невідповідність між бажаннями та можливостями їх задовольнити. Тут соціальний успіх і, зокрема, зміна класового становища сприймаються як ключ до бажаних життєвих стандартів.

Автори припустили, що злочин народжується не лише з нестачі законних можливостей, але й від легкої доступності незаконних можливостей. Іншими словами, і девіантність, і конформність породжуються структурою порівняльних можливостей, яка задає рамки людського життя.

Теорія культурного перенесення Вальтера Міллера у 1958 році показує, що соціально не схвалена поведінка викликається тими ж процесами соціалізації, що й соціальна схвалена. У цьому аспекті цей підхід є корисним інструментом для розуміння, чому девіація є різною у різних соціальних групах та у різних суспільствах.

Соціолог провів дослідження чинників девіації в молодіжному середовищі представників нижчого класу. Він визначав поведінку

молоді як адаптацію до культурних зразків, набутих молодими людьми в процесі їх соціалізації в гетто та в міському середовищі. Культура нижчих класів, на думку Міллера, приділяє велике значення ряду таких першочергових принципів, як порушення громадського спокою (заохочуються зіткнення з поліцейськими, керівництвом школи, соціальними працівниками та іншими представниками влади):

- Азарт (пошук гострих відчуттів, гра з небезпекою).
- Доля (віра в те, що більшість важливих подій у житті не підлягає контролю, світом править випадок та доля).
- Нахабство (здатність перехитрити, обманути).
- Автономія (прагнення звільнитися від зовнішнього контролю).

Хоча ці принципи не обов'язково злочинні, але їх наслідування створює ситуації з високою вірогідністю використання протиправних моделей поведінки.

Вальтер Міллер, побудував свої дослідження, виходячи з того, що у плюралістичному суспільстві з багатьма субкультурами соціальні групи відрізняються одна від одної за їх цінностями та нормами. Він показав, що їх поведінку можна розглядати не як девіацію, а як конформізм до тих культурних форм, що переважають у гетто. Культурні теорії девіації зі своєї сутності нагадують теорії соціальної дезорганізації, але зосереджені на аналізі культурних цінностей.

Література

1. Демків О.Б. Перспективи та проблеми становлення теорій середнього рівня в сучасній українській соціології: соціологія девіантної поведінки // Вісник Львівської державної фінансової академії. – 2007. - № 7. – С. 51 – 64.
2. Кузьменко Т.М. Соціологія Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.

-
3. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навчальний посібник / Є.В. Сірий ; МОНУ. – Київ : Атіка, 2009. – 492 с.
 4. Українське суспільство 1994-2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н. Паніної. – Київ, „Заповіт”, 2004. – 64 с.
 5. http://ru.wikipedia.org/wiki/Мертон,_Роберт_Кинг
 6. http://uk.wikipedia.org/wiki/Ервінг_Гофман